УДК 911.3

Квасневська О.О.
Вінницький педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Ойконімія Іллінецького району Вінницької області

Розглянуто формування топонімічної системи Іллінецького району Вінницької області. Встановлені зв'язки між історичними чинниками та формуванням власних назв населених пунктів. Виділені ойконімічні групи, що утворились від назв рослин, тварин, імен людей, призвищ, форм рельєфу. Прослідковані зв'язки з іншомовними назвами, що утворились в ході історичних подій. За даними лінгвістичних досліджень виявлено, що суфікси – ів (-їв), -ин – слугують та слугували засобами виразу належності.
Ключові слова: населені пункти, ойконім, район, господарство, народ.

Квасневска О.О. Ойконимия Иллинецкого району Винницкой области. Рассмотрено формирование топонимической системы Иллинецкого района Винницкой области. Установлены связи между историческими факторами и формированием имен собственных населенных пунктов. Выделены ойконимичные групы, которые образовались от названий растений, животных, имен людей, фамилий, форм рельефа. Исследованы связи с иноязычными названиями, которые образовались в ходе исторических событий. По данным лингвистических исследований обнаружено, что суффиксы – ив (- ев), - ын – служат и служили средствами выражения принадлежности.
Ключевые слова: населенные пункты, ойконим, район, хозяйство, народ.

Kvasnevska E.A. Oykonimiya Illineckogo to the district of the Vinnytsya area. Forming of the toponymy system Illineckogo the district of the Vinnytsya area is considered. The set copulas are between historical factors and forming of the names own of settlements. Oykonimichni groups, which appeared from the names of plants, zoons, names of people, are selected, prizvisch, relief forms. Proslidkovani of copula with the foreign names which appeared during historical events. It is discovered from data of linguistic researches, that suffixes – iv (- ate), - in – serve and served as facilities of expression of belonging.
Keywords: settlements, oykonim, district, economy, people.

Наявність проблеми. Формування ойконімічної системи України здійснювалась впродовж тривалого часу. У ході історичних подій, передумови формування географічних назв постійно змінювались. Подільське Побужжя, зокрема Іллінецький район Вінницької області, здавна відоме різноманіттям ландшафтів, родючими ґрунтами, що сприяло інтенсивному освоєнню території. Суспільно-політичні, історико-географічні, економічні чинники постійно посилювали, або послаблювали цей процес, але ніколи його не зупиняли.

Дослідження ойконімів Іллінецького району Вінницької області, дає можливість прослідкувати в просторі і часі формування географічних назв, поглибити знання з географічних дисциплін, прослідкувати вплив антропогенного фактора на досліджувальній території та інше.

Аналіз попередніх досліджень. На сучасному етапі розвитку ономастики активізуються дослідження ойконімних систем різних регіонів України, причому вивчається як ойконімікон певної території загалом (Д.Г. Бучко, М.М. Габорак, Н.М. Герета, Ю.О. Карпенко, В.В. Лобода, М.М. Торчинський, Є.М. Черняхівський, В.П. Шульгач та ін.), так і функціонування та продуктивність окремих моделей (Д.Г. Бучко, З.О. Купчинська, О.А. Купчинський, М.П. Мриглод, Л.Н. Радьо, І.Б. Царалунга). Домінують регіональні дослідження, переваги яких полягають в охопленні всіх назв певної території і створенні цілісної картини розвитку онімної системи.

Дослідження топонімів Подільського Побужжя частково розглянуто також

у краєзнавчих нарисах Денисика Г.І., Любченко В.Є «Подільське Побужжя», «Містечка Східного Поділля».

Мета – дослідити формування ойконімічної системи Іллінецького району Вінницької області, прослідкувати закономірності утворення географічних назв, зв'язок з навколишнім середовищем та особливостями людської діяльності.

Результати дослідження. Топоніміка – галузь науки, об’єктом дослідження якої є закономірності виникнення, розвитку і функціонування власних назв географічних об’єктів. Посилений інтерес до дослідження географічних назв – явище не випадкове, а продиктоване насамперед науковими і практичними міркуваннями і тим значенням, яке вони посідають у розв’язанні різних питань суспільних наук.

Кожен населений пункт по-своєму неповторний, завдячуючи різним чинникам: специфічному розташуванню, складу й роду занять населення, оригінальній або, навпаки, характерній загалом певному регіону чи епосі архітектурі, насиченій різноманітними подіями регіональної, національної, а інколи й світової історії тощо [8, 33]. Взаємодія поселень з іншими об’єктами та їх відношення до людей формують те середовище, історико-культурні, соціальні та географічні характеристики якого знайшли відображення в ойконімії краю як органічній частині місцевого онімного простору.

Іллінецький район розташований у східній частині Вінницької області і межує з Гайсинським, Немирівським, Оратівським, Липовецьким районами Вінницької області та Монастирищенським районом Черкаської області. Розташований район у межах Придніпровської височини.

У писемних джерелах поселення Іллінці згадується біля 1448 р. як маєтність, надана Меньку. Тут стояв укріплений замок з валом і ровом. У XVII-XVIII ст. його частіше називали Линцями, Лінцями, в кінці XIX ст. за ним закріпилася сучасна назва – Іллінці. З народних переказів та історичних документів відомі дві версії щодо походження назви поселення. У давнину через Іллінці і далі на південь проходив Чумацький шлях. Якщо чумацькі валки рано-вранці вирушали з Вінниці, то до містечка люди прибували під вечір, стомлені й голодні. Лунала команда: «Гей, хлопці, соб на линці!» і чумаки зупиняли волів, повертали до річки, де в той час водилося чимало линців, з яких варили смачну юшку. Так тривало десятки років. То ж з часом за річкою закріпилася назва Соб, а за населеним пунктом – Линці, Лінці, згодом Іллінці. За іншою версією – назва містечка походить від імені одного з найперших старшин – селянина Іллі.

Географічне розташування та характер місцевості – це один з основних чинників формування місцевої ойконімії, адже географічна орієнтація неминуче відбивається у географічних назвах [12, 3]. У формуванні ойконімної системи Ілінецького району основну роль відіграють природні чинники, урахування зв’язку назв із природними умовами існування географічних об’єктів. Основні з них є:

- ***фізико-географічний*** – відношення топонімів до місцевих географічних об’єктів, їх властивостей, форми та місця розташування: *Кам'яногірка, Купчинці, Лиса Гора, Привільне;*

- ***рослинний*** – відношення географічних назв до місцевого рослинного світу: *В'язовиця, Вербівка, Волошкове, Кальник, Лугова, Райки, Хмельове, Хрінівка*;

- ***тваринний*** – відношення топонімів до місцевого тваринного світу:

Білки, Сорока, Яструбинцы.

Назва села Кам'яногірка походить від кам'яної гори, яка в ньому знаходиться. Утворилася від прикметника кам'яна за допомогою суфікса –к(а). Купчинці засноване у 1550 році. Термін **купина** означає: «невеликі горби» — характерний ландшафт місцевості, на якій розташоване село. Інша версія походження назви, що поселення здавна було важливим торгівельним пунктом, де відбувалась жвава торгівля і продаж, тобто було купецьким осередком [13]. Також вважається, що назва села походить від назви річки Купи. Так вона значиться у словнику гідронімів України за ред. О.С. Стрижака і К.К. Цілуйка. Тут же її називають «Купна» та «Купча». Однак архівні джерела, зокрема план с. Купчинець, складений 18 серпня 1890 р., подає річку Купу під назвою «Катова». Отже, назва Купа з'явилася пізніше. Є інша версія, за якою назва Купчинці нібито походить від того, що в глибоку давнину по одну сторону річки Купи жили купці, а по другу – чинці (чинили шкури). Коли жителі обох поселень збудували міст через річку і встановили взаємозв'язки, то виникло село, якому дали назву Купчинці. Але ця думка не має жодних підтверджень. Є ще одна версія, згідно з якою територія теперішнього села була місцем збору козацьких загонів. Сюди вони сходились до купи, тобто до гурту, і звідси вирушали в похід. А оселившись, назвали село Купчинці, від слова «докупи». На користь цієї версії говорить ще й те, що за переказами, тут першими оселились козаки Шеремета, Захмура, Пацір. Від їхніх прізвищ стали називатись вулиці: Шереметівка, Захмурин, Пацірівка.

Лиса Гора назва від прикметника **лисий,** дана за голу (лису), ***не вкриту лісом вершину.*** Привільна назва від апелятива **привілля** – привільна степова місцевість.

Село В'язовиця – назва відбиває особливості місцевої рослинності. Старожили свідчать, що в минулому берегами В'язовині росло багато в'язу – рід дерев і кущів з родини в'язових, різновидністю яких є берест . Назва утворилася за допомогою суфікса -ов від **в'яз.** ***З назвою верба, як вказівку на місцеву флору, пов'язане село Вербівка, утворене від кореня верб- за допомогою суфікса – ів. Село Волошкове утворене у 1989 році. Достовірних даних утворення назви населеного пункту немає. Назва могла утворитися від рослини з однойменною назвою волошки. Також це може бути назва, утворена від призвіща Волошко – першого поселенця чи власника. Село Кальник:*** одні виводять її від тюркського «коло, воронка» в означенні «ріка, багата воронками»; інші тюркського**,** від якого походить і давньоруське літописне **Калка, Калак** «місце, поросле очеретом».

Село Лугова у 1864 році за описом Лаврентія Похилевича належало відставному полковнику Каетану Миколайовичу Лобачевському. Назва утворена від місцерозташування поселення, похідного від *луг.* Райки - у східнослов'янській топонімії слово **рай** означає «сад», тобто ойконім з елементом **рай** – це назва поселення з садами. Село Хмельове засноване у 1958 році. Назва походить від слова *хміль* – рід трав'янистих рослин з родини коноплевих. Вказує на поширення в минулому хмелю в дикому стані. Утворене за допомогою суфікса -ове. З історичних джерел село Хрінівка відоме з XVIII століття. Достовірних відомостей щодо походження назви немає. Старожили стверджують, що жителі села вирощували хрін на продаж, звідси і назва. Інша версія, що село належало власнику, або названо на честь першопоселення, на що вказує присвійний суфікс -ів – к(а).

У назвах населених пунктів Іллінецького району представлений і тваринний світ. Перша письмова згадка про село Білки датується 1629 роком. Назва його походить від

однойменної річки Білки, яка бере свій початок на околиці села. Село Сорока засноване у 1650 році. Назва від слова – *сорока*. Яструбівці засноване у 1550 році. Старожили стверджують, що назва походить від назви птаха – яструба, що колись водився у цій місцевості. Але суфікс -ів, вказує на власницький характер, тому ймовірніше, що село належало власнику.

Із переходом суспільства до майнової та земельної власності виникають назви (частіше за все це ойконім) з іменем (прізвище, призвістко) власника в основі географічної назви. Родова приналежність в таких назвах виражається через додавання присвійних формантів (топонімічних суфіксів). В українській топоніміці до них відносять *-ичі, -івці, -ики, -ів* тощо. Суфікс -ів, утворював присвійні прикметники від імен власників поселень ще тоді, коли ці імена були дохристиянськими. Чим старіше поселення, тим важче бути певним щодо походження його назви [10]. Таким чином, виділяється прошарок назв населених пунктів, що характеризуються введення імені власника, хазяїна, феодала, так названі відантропонімні топоніми, та назви патронімічного походження: *Борисівка, Василівка, Володимирівка, Іванівка, Олексіївка, Павлівка, Пархомівка, Уланівка, Шевченкове, Якубівка* (рис. 1).

Рис. 1. Населені пунки, що утворились від власних назв

Перша письмова згадка про село Борисівка датується 1637 роком. Назва походить від імені засновника Бориса. Засноване село Василівка в XVII столітті. Але територія краю була заселена ще в часи трипільської культури в IV-II ст. до нашої ери. Про це свідчать знайдені залишки предметів побуту у Скіфських курганах. Сама назва села зустрічається вперше десь з середини минулого століття, а до того воно разом з кількома прилеглими населеними пунктами однозначно називалося Кабатнею (нині таку назву носить лише східна його частина). Розташована Василівка біля струмка Кальничка серед лісу, поміж долин і пагорбів. За народним переказом заснування його приписується вигнанцям з Росії, так званим пилипонам-розкольникам, яких очолювали брати Василь та Борис. Іменем того з них, що поселився разом з родиною в Кабатні і стали називати поселення. Існують й інші версії, щодо походження назви села Василівка. На місці Василівки колись було поле, і місцева легенда розповідає, що

під час одного з боїв тут загинули сотник, його син та зять, і всі вони звалися Василями. Пізніше в архівних документах знайшли свідчення, що 1664 р. під Кальником у бою з поляками загинув сотник Терлецької сотні Василь, і воно може служити вірогідною вказівкою на корені легенди. Слушними видаються і міркування краєзнавців щодо походження назви Королівка, яку вони аргументовано виводить від імені останнього представника шляхетського роду Корецьких – Кароля, котрий повернувся до Кальника після тривалого перебування у шведському полоні.

Село Володимиріва засноване у 1924 році. Назву населеного пункта виводять від землевласника Володимира. Утворена за допомогою суфікса -к(а). Іванівка засноване у 1946 році. Назву виводять від імені першопоселення Івана. Утворене за допомогою суфікса -к(а). Олексіївка засноване у 1450 році. Давнє поселення на території Іллінецького району. Назву виводять від першопоселення Олексія, утворилась назва від суфікса -к(а). Село Павлівка засноване у 1750 році, розташоване по обидва боки річки Соб – найбільшої притоки Південного Бугу. Утворене за допомогою суфікса -к(а). Пархомівка утворене у 1450 році, утворене за допомогою суфікса -к(а). Село Уланівка розташоване на річці Собик. Достовірних даних утворення назви населеного пункту немає, утворене за допомогою суфікса -к(а). село Шевченкове утворене у 1750 році, розташоване на річці Семирічка. Названо на честь великого українського поета і художника, борця за вільну незалежну Україну, Т.Г. Шевченка. Надання населеним пунктам прізвищ видатних діячів науки, культури мають історичне обґрунтування. На них лежить відбиток історичних традицій народу. Село Якубівка розташоване на річці Собик, притоки річки Соб. Назву виводять від призвіща власника Якубівського. Утворене за допомогою суфікса -к(а).

На території Іллінецького району розташована значна кількість назв із суфіксом -ів -к(а) (рис. 2).

Рис. 2. Назви сіл утворені за допомогою суфікса –ів – к(а)

Населений пункт Городок заснований у 1612 році, розташований на річці Сорока. Назва походить від давньоруського город – слово за коренем і за

наченням праслов'янське, від індоєвропейського кореня, «оточувати, охоплювати». *Город* – первинно «огорожа, забір», «обнесене огорожою місце», давньоруське *город* «огорожа», старослов'янське град «стіна». У Київській Русі поняття *«город»* означало і землі, що до нього прилягали. Назва утворена від основи город за допомогою демінутивного суфікса -ок.

На території Іллінецького району прослідковується пласт сформований рядами назв відапелятивного походження із характеристиками, які відзначають активний розвиток виробництва та економіки країни загалом XVII – початок XX століття. Сюди відносяться топоніми: Жорнище, Первомайське.

Село Жорнище засноване у 1798 році. Назва села пов'язана з наявністю великого кар'єру, де добували камінь для жорен (поблизу с. Лугова). Кар'єр розробляли упродовж 1100 років з II ст. до н. е. по XI ст. н. е. включно. Жорна розвозили по всій Правобережній Україні і частково потрапляли на Лівобережну Україну. Село Жорнище виникає в епоху, коли відбувається швидкий процес розвитку феодального землеволодіння. Всюди виростали великі фільваркові господарства. Багато продукції цих господарств потрапляло на внутрішні і зовнішні ринки. Через село проходили два великих шляхи: державний тракт Липовець – Нижча Кропивна – Брацлав, і пізніше Іллінці – Немирів. Містечко Жорнище увійшло до Липовецького повіту Київської губернії. Через нього проходив Білоруський великий почтовий тракт із Санкт-Петербурга в Одесу. Жорнище остання станція Київської губернії. Це сприяло розвитку ремісництва, садівництва, городництва.

Первомайське засноване у 1920 році. Назву виводять на честь свята **1 Травня.** Утворення за допомогою традиційного міського суфікса -ськ.

На території Україні зустрічається більше ста поселень, назви яких пов'язані зі словом **слобода** чи **слобідка.** ***Село*** Слобідка в Іллінецькому районі походить від апелятива **слобідка** – невелика слобода.

Ключевський В.О. виникнення перших слобід відносить до XII ст. У давньоруських писемних пам'ятках зустрічається слово **слободь,** що означало маєтково-юридичний стан особи на відміну від невільника. Згодом цей термін поширився і на поселення. У другій половині XVII ст. селяни-кріпаки, рятуючись від поневолення шляхетською Польщею, тікали до південних окраїн Росії, знаходячи там притулок. Вони засновували слободи – поселення, котрі одержували тимчасові пільги, за тодішньою українською термінологією – **слободу.** На Поділлі термін **слобода** з'явився в кінці XVII – на початку XVIII ст. після того, як було вигнано турків і татар. Поміщики, повертаючись до своїх маєтків, закликали й селян повертатися на свої місця, обіцяючи їм привілеї – слободу протягом кількох років.

Висновок. Географічні назви Іллінецького району пройшли складний шлях формування. Значна їх частина успадкувала топонімічну систему низки епох. Назви окремих населених пунктів за багатовікову історію свого існування зазнали чималих змін. Дослідження в цьому напрямі розкривають різноманіття природи, історичні події, культурні особливості населення.

Література

1. Бабишин С.Д. Топоніміка в школі / С.Д. Бабишин. – К: Радянська школа, 1962. – 121 с.
2. Географія Вінницької області: Пробний навчальний посібник для середньої школи / За ред. Денисика Г.І., Жовнір Л.Ф. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.

3. Гумецька Л.Л. Нарис словотворноъ системи украънськоъ актовоъ мови XIV – XV ст. / Л.Л. Гумецька. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 298 с.
4. Дашкевич Я.Р. Східне Поділля на картах XIV ст. / Я.Р. Дашкевич // Географічний фактор в історичному процесі. – К.: КГУ, 1990. – С. 155-169.
5. Дашкевич Я.Р. Східне Поділля на картах XVI ст. / Я.Р. Дашкевич // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 13-21.
6. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
7. Денисик Г.І. Подільське Побужжя / Г.І. Денисик, В.Є. Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – 96 с.
8. Зозуля С. До питання походження й етимології історичного районування міста Ніжина / С. Зозуля // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – С. 33-40.
9. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – К., 1972. – 775 с.
10. Коваль А.П. Знайомі незнайомці / А. П Коваль. – К.: – Либідь, 2001. – 300 с.
11. Купач Т.Г. Топонімія як мовний образ території України. Наукові записки: Збірник наукових статей. Сер. Географія. – Вип. 21. – Вінниця, 2010. – 148-156 с.
12. Мурзаев Э.М. География в названия / Э.М. Мурзаев. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
13. Янко М.П. Топонімічний словник України / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 430 с.

Подано до редакції 29.04.2014

Рецензент – кандидат географічних наук І.М. Война